

Зоп 5389/2010/4

ISSN 1734-3063

4
2010

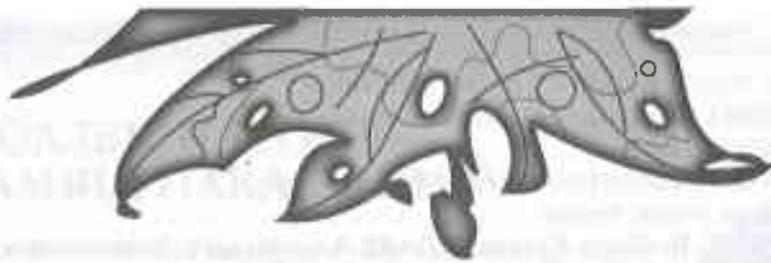
Маладосць

ЯНА ЯВІЧ
Лідэрства літары
Вершы

АНАТОЛЬ КЛЫШКА
Цвяток радзімы васілька
Нататкі літаратуразнаўцы

«ФАНТАСТ»
Часопіс у часопісе

Маладосць

4

Штомесячны
літаратурна-мастацкі
і грамадска-палітычны
ілюстраваны часопіс

(677) КРАСАВІК, 2010

Выдаецца з 1953 года

Галоўны рэдактар

Раіса БАРАВІКОВА

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

Наталля АЎДЗЕЕВА,
Алесь БАДАК,
Аляксандр ГАРДЗЕЙЧЫК,
Наталля ГОЛУБЕВА,
Вадзім ДРАЖЫН,
Таццяна КАВАЛЁВА,
Алесь КАРЛЮКЕВІЧ,
Апалоль КРЭЙДЗІЧ,
Уладзімір МАТУСЕВІЧ,
Алесь НАВАРЫЧ,
Людміла РУБЛЕЎСКАЯ,
Таццяна СІВЕЦ,
Павел ТАТАРНІКАЎ,
Андрэй ФЕДАРЭНКА,
Віктар ШНІП

СКЛАД РЭДАКЦЫІ

Алесь МАРЦІНОВІЧ —
намеснік галоўнага рэдактара

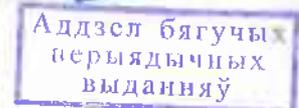
Андрэй ФЕДАРЭНКА —
рэдактар аддзела прозы

Вікторыя ЛЯЙКОЎСКАЯ (ТРЭНАС) —
рэдактар аддзела паэзіі

Ірына КЛІМКОВІЧ —
рэдактар аддзела публіцыстыкі

Дар'я ГУШТЫН —
рэдактар аддзела крытыкі

Рэдакцыйна-выдавецкая
ўстанова
«Літаратура і Мастацтва»,
г. Мінск

Валянціна ЛОКУН

МАЛІТВА, ЗВЕРНУТАЯ ДА ЛЮДЗЕЙ

Далёка не кожны, хто возьме ў рукі зборнік «Малітва да Калымы», адразу здагадаецца, хто стаіць за імем Лесі Беларускай. А між тым гісторыя «народзін» кніжкі мае сваю інтрыгу.

Але найперш — пра Лесю Беларуска.

Упершыню імя гэтай беларускай паэтэсы з'явілася ў друку ў 1997 годзе, калі часопіс «Польмя» (№ 2) змясціў яе нізку вершаў «Малітва да Калымы». Да гэтай публікацыі спрычыніліся тры чалавекі: Валянціна Коўтун, Ала Канапелька і ўкраінскі паэт Васіль Малагуша. А калі больш дакладна, то ідэя Лесі Беларускай належыць Васілю Малагушы, бо менавіта ён, былы вязень лагера «Эльген», распавядаў аб тым, што сустракаўся на Калыме з беларускай паэткай Ларысай Марозавай — ураджэнкай Маладзечна. Праўда, ніякага пісьмовага сведчання аб спадчыне паэткі ў яго не было. Ды і быць не магло, бо ГУЛАГ зусім не спрыяў захаванню такой спадчыны. Больш таго, і ў архівах КДБ, і ў царкоўных метрычных кнігах Маладзечанскага раёна імя Ларысы Марозавай увогуле адсутнічае.

Па словах Васіля Малагушы, Ала Канапелька напісала тады біяграфію беларускай «калымчанкі». А вершы былі створаны талентам і сілаю творчага ўяўлення Валянціны Коўтун. Апошняя настолькі глыбока «ўвайшла» ў вобраз далёкай паэткі, унікла ў акалічнасці жыцця, псіхалагічную атмасферу тых трагічных 30-х, што здолела спасцігнуць і філасофію гэтага жыцця, яго ідэю. Працэсу ўзаемапрапранікнення дзвюх крэатыўных асоб паспрыяла і тое, што сярэдзіна 90-х гадоў мінулага стагоддзя ў плане

маральным, псіхалагічным была не менш складанай, чым 30—40-я: свет расколваўся на часткі, руйнаваліся ранейшыя і, здавалася, непарушныя законы жыцця. Абвастрылася супрацьстаянне добра і зла, святла і цемры. Да ўсяго, Валянціна Коўтун трапіла тады ў аварыю і ледзь не загінула. Яна была ў шокавым стане. Як і акаляючы яе свет.

Такім чынам, тэксты Валянціны Коўтун былі прадвызначаны самімі працэсамі жыцця — сацыяльнымі і асабістымі, працэсамі нацыянальнага самавызначэння і аўтарскім творчым патэнцыялам. Духоўнае збліжэнне Валянціны Коўтун з Паэтам трагічнага часу было непазбежным. Як і спасціжэнне бунтоўнага, нязломнага духу.

І вось цяпер, праз 12 гадоў, Валянціна Коўтун зноў вырашыла звярнуцца да тэмы Лесі Беларускай. У выдавецтве «Лімарыус» выйшаў яе зборнік вершаў «Малітва да Калымы» пад псеўданімам Леся Беларуска. Эпіграфам да зборніка яна ўзяла словы Васіля Быкава, якія ён напісаў ва ўступе да хронікі часоў культуры асобы Яўгені Гінзбург «Круты маршрут»: «...гэта — поўнае болю рэха нашага нядаўняга мінулага, якое, тым не меней, не можа не адклікнуцца ў чалавечай душы напайзабытым страхам і ўздрыганнем». Гэтыя словы з'яўляюцца лейтматывам зборніка.

«Я цалкам растварылася ў вобразе Лесі», — скажа Валянціна Коўтун. Увогуле ж, як сведчаць апошнія дыскусіі, канкрэтнай Лесі ніколі не было. Гэта — літаратурная містыфікацыя. Валянціна Коўтун дапускае, што Васіль Малагуша сапраўды сустракаў на Калыме таленавітую і прыгожую дзяў-

чыну з Беларусі. Нават не адну. І ў яго свядомасці з цягам часу выкрышталізаваўся калектыўны, ці абагулены, вобраз Лесі Беларускай. Менавіта так і ўспрымае Лесю пісьменніца ў сваёй кнізе «Малітва да Калымы».

Аб шматаблічнасці вобраза Лесі сведчыць шырыня і разнастайнасць геаграфічнай прасторы: Магадан, «Перасылка», 1939; «Бухта Нагаева», 1938; лагер «Эльген», 1942; «Новая Цёплая Даліна»; Магадан, 1938; бальніца «Левы Бераг», 1944; лагер «Эльген», 1948; «Мылга», 1939; «Таскань», 1946 і г. д. Больш таго, праз вобраз Лесі Беларускай Валянціна Коўтун уздымаецца да больш глыбокіх абагульненняў. Асноўны хранатоп зборніка — пачуцці Паэта ва ўмовах несвабоды.

Геранія Валянціны Коўтун праходзіць скрозь бытавую сферу як чалавек іншага свету, як асоба, асвечаная горнім духам, святлом духоўным.

Разуменне драмы жыцця прыйшло да гераніні не адразу, спачатку яна думала, што свет «рудоўны і багаты», «я думала, свет дабрыйні... Ён вечны», таму і будавала сваю «светлую вясну» ці вясну маладосці, дзе «слаўна пела», «крывавае тады здалосся белым, і цішынёй — трывожных сноў набаты». Але лёс у асобе дзяржавы неўзабаве ўсё парушыў, зыначыў, запанавалі свет цемры, татальнага зла: «на зямным абледзянелым шары — маразы. Баракі». «маразы», «баракі» — гэта не проста вобразы-адчуванні, гэта сімвалы антыжыцця.

З аднаго боку, Леся — заступніца ўсіх прыніжаных, бяспраўных, выгнаных з роднай зямлі. Яна малітоўна звяртаецца да зямлі калымскай, такой жа знявечанай і абяздоленай, як і яе насельнікі, са словамі аб ратаванні:

*Тут — ні хлябоў, ні любві...
не пагубі, не ўмярці!*

*Матухна — Калыма,
голадам не замары!*

Матухна, абарані.

Паводле Валянціны Коўтун, ранейшы Космас вызначаўся гарманічным зліццём зямлі і неба, неба і чалавека. Нават зоркі былі братамі і сёстрамі людзей. Але цяпер парушылася сувязь паміж чалавекам і Космасам. Парушыліся сувязі паміж людзьмі, знікла дабрыйня ў свеце:

*Я думала, свет дабрыйні... Ён вечны.
Але дайсці ўжо не магу да толку,
чаму стаў грубым ён, бесчалавечным?
Не брату — брат ужо, а воўк тут — воўку.*

Прырода таксама страціла сваю гармонію. Яна стала ахвярай цывілізацыі, соцыуму, яна ўцягнена ў сферу ўсечалавечай бяды. «Стынуць, падаюць дрэвы, бядуючы. // Ліпкім болем крывяніць смала».

Геранія поўніцца апакаліпсічным прадчуваннем: над усім светам «разышлася пурга. // Крышыць межы і лёд. // Рве нябёсы на шматы з размаху».

Час напластоўваецца на час, узнікае ідэя несупыннага руху жыцця, касмічнага руху, у цэнтры якога стаіць трагічнае процістаянне святла і цемры.

«...На адным з бакоў спрадвечнай барыкады чалавечага існавання — носьбіты Слова Божскага і веры. На другім — чырвоныя зоркі і свастыкі», — адзначаць пісьменніца ў прадмове да зборніка.

*Пад метраном сусветных катастроф
ідуць народы пад лязо эпох.
Усё паўтараецца...
Жніво даспела зноў
і з кожна коласа
ў космас льецца кроў...*

Жніво, колас і — кроў — найглыбокая метафара быццёвага плана, дзе процістаяць два пачаткі — стваральны і разбуральны. Гэтыя два пачаткі можна назваць субстанцыянальнымі.

*Бяда агульная. Яна ўсіх кранулася.
Планета сутаргава крушыць рубяжы...
Зямлі баліць. І неба скаланулася
ад вераломства, подласці, ілжы.*

Узнікае адчуванне «ўкрыжавання» ўсяго свету.

Гісторыя чалавецтва — ад пачатку трагічная. Хоць у гэтым трагізме, дакладнай, праз яго, яна і набыла велічнасць.

*Мой свет...
Яго чарнілі.
Рабавалі. Гналі...
На плаху.
Наразброд.
На Калыму.
Аднак жа вышынню яго прызналі.*

Катэгорыя зла ў тэкстах пісьменніцы не мае сваёй персаніфікацыі. Яно без часу і геаграфіі, гэта безаблічна глабальнае, абагульненае

зло: «Вінаваты — у кіцелі цень...», ці — як антытэза: «альбо — вы, што не зналі свабоды».

Гераіня Валянціны Коўтун нібыта ўпітала ў сябе ўвесь боль зямны: «Як баліць мне... // О, як мне балюча! // І нікому той боль не суняць». Яе існаванне — гэта ланцуг бясконцых выпрабаванняў. Яна паміж вечных снягоў Калымы «ў тунэлі з людзьмі... канала», «ў крэп чарнаты» яе спавівалі. Але нават у свеце татальнага зла яна верыла, што «выстаіць у журбе скразной няверы».

Валянціна Коўтун параўноўвае Паэта з Праметэем: «Дзесяты год я тут, у льдах, закута. // ...Як Праметэй // Ды веру, што мяне Гефест пазбавіць. // Скончыцца пакута».

Гераіня жыве памкненнем да волі ўласнай, бо «мацней жалеза — вольны чалавек!» і волі агульначалавечай: «Да братэрства ўсіх народаў я імкнуся».

Яна жыве мэтай-спадзяваннем, «каб зарою світальнаю // Воля ўзышла... над адзінствам людзей. // І — народаў». Узорам адзінства ўсіх «людзей і народаў» уяўляецца ёй родная Беларусь.

У зборніку выразна акрэслены два хранатопныя вобразы, вобразы-канцэпты — Паэта і Радзімы. Яны то прыпадабняюцца адзін аднаму: «Беларусь, мы з табою адзіны: // па дыханні і твары // нас можна пазнаць», то зліваюцца ў адно цэлае: «Я — часцінка цывілізацыі // ад Полацка і да Брэста», то атаясамліваюцца: «Я ж — Беларусь». Радзіма персаніфікуецца ў вобразе матулі, з якой паэтка зноў-такі паядноўваецца: «Мяне саграеш // ты, матуленька... ты, Беларусь. // Па ішчацэ ў мяне — льюцца слёзы яе. // А слязінкі мае па ішчацэ — у яе». Гэтае працуленае «матуленька... Беларусь» ўносіць у стылёвую парадыгму верша асабліваю шчыmlіваасць, пэўны сентыментальны настрой. У зусім іншым ключы вырашаецца тэма Паэта і Радзімы ў вершы «Прысягаю». Тут пануе іншая стылістыка, іншая эмацыянальная стыхія, іншая моўная энергія:

*Прысягаю роднаму краю,
годнасці дачкі Яго —
клянуся...
Паміраю.
Ціха паміраю.
Паміраю...
Толькі не здаюся!*

Паэт у Валянціны Коўтун — асоба не толькі сакральна трагічная. Ён бессмяротны. Менавіта праз веру ў сваё бяссмерцце.

Для яго не існуе смерці, нават страху смерці няма: «...і труна падасца лёгкаю калыскай». Смерць ёсць усяго толькі вызваленне ад жыцця зямнога. Высокі дух Паэта зліваецца з духам Космасу, каб пасля растварыцца ў рацэ памяці — бясконцай у часе.

*Адыходжу я з усмешкай — у манады.
І якая б ні была ў Айчыне ўлада,
хай прызнае тая будучыня ў скрусе:
...наша Леся адыходзіла ў манады,
ворагам сказаўшы: «Не здаюся!»*

Трэба сказаць, што якраз тады, у сярэдзіне 90-х, Валянціна Коўтун прыйшла да Бога, хрысціянскай рэлігіі. І гэта пэўным чынам паўплывала на вырашэнне вобраза Паэта. Яна параўноўвае Паэта з самім Месіяй:

*Цвік забівае хтосьці ў ногі мне...
І ў галаву... І выцягнуць не можа*

*Мы ўсе ў цвіках наскрозь —
і я, і строфы!*

Вось гэтае «і я, і строфы» значна ўздымае ролю Паэта і яго Слова ў развіцці грамадства. Аўтарка гэтыя паняцці адухаўляе. Яны становяцца ўжо катэгорыямі філасофскага плана.

З другога ж боку, Паэт — прадстаўнік свайго народа. Лёс народа — і яго лёс.

*Укрыжаваны лёс людзей спагон.
І ўся тайга —
Як грозная Галгофа.*

Сімвалічным тут падаецца вобраз тайгі. Гэта метафара жыццёвай прасторы чалавек, якому наканавана заўсёднае выпрабаванне-ўзыходжанне.

Матуў святасці, ідэя заступніцтва ўвасоблены ў вобразе Еўфрасінні Полацкай. Вобраз паэты аўтарка ставіць поруч з вялікай Святой: «Нас — дзве сястры. // Адна на Калыме. // Другая — у Ерусаліме». Гераіня хоча раўняцца на святую Заступніцу, быць такой, як яна: «Ты мураванья апекавала храмы... // Я ж душы тут, як храмы, берагу». Яна звяртаецца да Святой са словамі малітвы: «Здымі ж укрыжаванне ўсіх нас, Маці. // І — адагрэй. // О Найсвяцейшая...»

Але гендэрная тэма на гэтым не заканчваецца. Пісьменніца і тут імкнецца да аб'гульнення. Праўда, тут чуецца голас найперш жанчыны ўжо XXI стагоддзя: «Не на кітах Зямля, — а на жанчынах... // На нас спагон трымаецца Зямля!» А неўзабаве ад гэтага «свецка-матэрыялістычнага» яна пераходзіць да абсалютнага, сакральнага:

«Невыпадкова на іконе — Маці Божая, //як бессмяротнасць з Дзіцем на руках».

Трагедыя чалавецтва ў тым, што яно адышло ад Бога, ад ягоных законаў. Яно забылася аб галоўным — зло нельга вынішчыць злом, дабрыва не ўсталёўваецца праз насілле і кроў:

*Пакуль сакера ўсюды скача,
Заступніца паціху плача
На цвердзь зямную ў час пагрозы
гарачыя раняе слёзы.*

Адсюль і задача Паэта, дакладней, жанчыны-Паэткі, «пакутніцы, дачкі дабра ў вяках», — самааддана, самаахвярна несці зняверанаму чалавецтву прасвятленне, вяртаць страчаную веру.

*Як свечкі, мы згараем для айчыны.
Святога Духа ў імя!
Айца!
І — Сына...*

Магчыма, некаму можа здацца, што Валянціна Коўтун часам злоўжывае публіцыстычнымі фарбамі. Толькі ж гэта натуральна, калі ўлічыць, чымі вачыма глядзіць на свет аўтарка. Дакладней, вымушае сябе глядзець. Але побач з Лесяй Беларускай існуе, як бы мовіць, і Коўтун «у чыстым» выглядзе. Маём на ўвазе філасофію тэкстаў, светаадчуванне аўтара, якое больш адпавядае ХХІ стагоддзю.

Метафарызацыя вобразаў, шырокае ўжыванне сімволікі — таксама з арсенала менавіта сучаснай літаратуры. Таму мастацкія дыскурсы Валянціны Коўтун я б назвала хутчэй філасофска-публіцыстычнымі рэфлексіямі. Паэтка намагаецца даць народу адчуванне свайго быцця. У кнізе суіснуюць розныя па жанравай форме тэксты — ад шчымліва-пачуццёвых і патэтычных да вершаў-метафар, вершаў-сімвалаў, вершаў-абагульненняў. Апошнія выразна дамінуюць. Выяўленае праз вобраз-метафару, лірычнае пачуццё ўспрымаецца як інтэлектуальна асэнсаванае.

Але ж найперш паэтычны дыкурс у мастацкай канцэпцыі Валянціны Коўтун прасякаецца глыбокай думкай-ідэяй, думкай-канцэпцыяй, думкай-светаадчуваннем.

*Ноч сумёты высокая лепіць.
З гора ноч звар'яцела сама.
Усюды сумёты...
А бачацца — склепы.
Чорным крэпам злятае пацьма.
Над баракам уснежаны еецер.*

*Будзіць горкую памяць паўстаць.
Нібы плачуць галодныя дзеці,
нібы сіраты плачуць, не спяць.*

Аўтарка стварае шматвектарнае адлюстраванне, у якім закладзена ідэя свету як драмы быцця. Ключавымі словамі тут можна назваць «ноч», «сумёты» і «склепы», (цікавая мастацкая знаходка: сумёты як склепы), а таксама вызначэнні «уснежаны вецер», «горкая памяць», «галодныя дзеці». Складваецца метафарычны малюнак найглыбокага трагічнага зместу — антысвету.

Як вядома, у рамантычнай мастацкай сістэме выключнае месца займалі музычныя матывы (згадваюцца Я. Колас, Я. Купала, З. Бядуля і інш.). Класікі расцэнвалі музыку як гарманічнае ўвасабленне бяскончасці і цэласнасці быцця, выражэнне адзінства душы чалавека і свету. У Валянціны Коўтун свет таксама паўстае агучаным, прасякнутым безліччу музычна выражаных плыняў. Толькі прастора яе мастацкіх дыскурсаў напоўнена гукамі іншага кшталту — яны падкрэсліваюць дысгарманічнасць свету-універсуму, раз'яднанасць чалавека і свету. Аўтарка ўводзіць у прастору сваіх тэкстаў топас аргана («Арган») — з мэтай гукавога выражэння трагічнага светаадчування. Здаецца, што яна перадае архітыповыя гукі самой калымскай зямлі. Ствараецца цэлая поліфанія гукаў: «ляжыць арган» — «не спіць арган» — «хрыціць аркестр» — «грыміць арган» — «крычыць арган» — «маўчыць аркестр» — «застыў арган». Але гэта не толькі гукі калымскай зямлі як зямлі прыніжанай. У гэтай гукавой поліфаніі ў метафарычна-пераасэнсаваным выглядзе канцэнтруецца ідэя жыцця Паэта ва ўмовах несвабоды. Такая выснова пацвярджаецца фіналам верша, дзе даецца расшыфроўка вобраза-метафары: «арган касцей, прадзьмурых сцюжсай лёсу».

«Малітва да Калымы», па словах самой Валянціны Коўтун, ёсць «метафарычна абагулены паэтычны помнік усім вядомым і невядомым паэтэсам, што так і не змагі данесці свае галасы да айчыны».

Помнік тым лагерным пакутніцам, якія з матчынай песняй у вуснах загінулі на вогненным крыжы незабыўных «гулагаўскіх».

Але — не змоўклі...

«Малітва да Калымы» Лесі Беларускай — гэта малітва да ўсіх нас, да ўсяго свету. Малітва-боль, малітва-перасцярога, малітва-заклінанне. Каб памяталі...